

Akademik Alica Wertheimer-Baletić

**EKSPLICITNA I IMPLICITNA POPULACIJSKA POLITIKA
U EUROPSKIM ZEMLJAMA**

**EXPLICIT AND IMPLICIT POPULATION POLICY
IN EUROPEAN COUNTRIES**

SAŽETAK: Predmet ovoga rada su demografska obilježja, problemi i rezultati pronatalističke populacijske politike u razvijenim europskim zemljama u drugoj polovici 20. stoljeća. Posebno su razmatrane populacijska politika u Francuskoj koja je eksplicitnog tipa i u Švedskoj u kojoj ona ima implicitne značajke. Rezultati koje je populacijska politika postigla u tim zemljama u djelovanju na porast nataliteta/fertiliteta, iskazani su u tome što je pad nataliteta bio usporen mjerama pronatalističke populacijske politike, a njegova brojčana razina ostala je viša nego što bi bila da te politike nije bilo.

KLJUČNE RIJEČI: eksplicitna populacijska politika, implicitna populacijska politika, prirodna depopulacija, generacijska depopulacija, ukupna depopulacija.

ABSTRACT: This paper discusses demographic characteristics, problems and results of a stimulating population policy in developed European countries in the second half of the 20th century. Special emphasis was put on the explicit population policy in France and implicit population policy in Sweden. Results that population policy had in these countries and its impact on birth rates in those countries have shown that birth rate drop was slowed down by a stimulating population policy, and its level was higher then before the policy was introduced.

KEY WORDS: explicit population policy, implicit population policy, natural depopulation, generational depopulation, total depopulation.

Proces demografske tranzicije u razvijenim europskim zemljama završen je u drugoj polovici 20. stoljeća. U novonastalim gospodarskim, zdravstvenim i društvenim prilikama, reprodukciju stanovništva obilježava nizak i opadajući natalitet i mortalitet tako da nizak prirodni prirast stanovništva pokazuje tendenciju prema nultoj razini. U 1990-im godinama zabilježeno je daljnje smanjenje nataliteta i njegova vrlo niska razina ispod one koja je potrebna za obnavljanje generacija. Ta je razina uz datu, starenjem stanovništva određenu razinu mortaliteta, rezultirala znatnim usporavanjem rasta stope prirodnog prirasta stanovništva, a u mnogim je zemljama dovela do procesa prirodne depopulacije (prirodnog smanjenja stanovništva), a što je dovelo do procesa ukupne depopulacije (smanjenja ukupnog broja stanovnika) ukoliko manjak nije bio kompenziran imigracijom iz drugih zemalja. Istodobno je ubrzan proces starenja stanovništva kao odraz dugotrajnog snižavanja nataliteta i produženja ljudskog vijeka vezano uz mnoga medicinska otkrića, kvalitetniju zdravstvenu zaštitu, proširenje obrazovanja i poboljšanje higijenskih uvjeta. Tako su posljednje desetljeće 20. stoljeća u razvijenim europskim zemljama, ali i u onim relativno slabije razvijenima (osobito u skupini tzv. zemalja u tranziciji, među kojima je i Hrvatska), bitno obilježila dva međusobno usko povezana demografska procesa: depopulacija i starenje stanovništva.

Trendovi u sastavnicama prirodnog kretanja (natalitetu i mortalitetu) u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju bili su u drugoj polovici 20. stoljeća praćeni znatnim migracijama pretežno iz druge skupine zemalja u prvu, s tendencijom pojačanja prema kraju stoljeća. Radi se ne samo o migraciji radne snage i stručnjaka konjunkturnih zanimanja već i o članovima njihovih obitelji. Ali povezano uz ratove i političke turbulencije u svijetu, 1990-e godine bitno je obilježila migracija velikog broja izbjeglica i prognanika¹, legalnih i ilegalnih migranata. To razdoblje se stoga često naziva desetljećem *izbjegličkih migracija* (UN, Population Newsletter, 1997).

Prema stupnju gospodarskog razvoja i prema političkim sustavima te s obzirom na razdoblje provedbe populacijske politike, mogu se u Europi razlikovati dvije skupine niskonatalitetnih zemalja koje prema kriterijima formalne statističko-demografske klasifikacije u teoriji demografske tranzicije spadaju u skupinu zemalja s posttranzicijskim natalitetom. Prvu skupinu čine istočnoeuropske, tadašnje socijalističke zemlje koje su populacijsku politiku provodile već tijekom 1960-ih godina i to u njezinom eksplicitnom izrazu, dok u drugu skupinu spadaju zemlje zapadne i sjeverozapadne Europe koje su oko desetak godina kasnije (sredinom 1970-ih godina) provodile populacijsku politiku pretežno u implicitnom obliku (s iznimkom Francuske u kojoj je eksplicitna pronatalistička politika uvedena znatno ranije) (Glass, 1967; Bourgeois-Pichat, 1974).

Predmet ovoga rada su karakteristike i iskustva razvijenih europskih zemalja, prvenstveno Francuske i Švedske, u provođenju populacijske politike u drugoj polovici 20. stoljeća i njezini učinci prvenstveno razinu nataliteta/fertiliteta. Radi se o populacijskoj politici u *užem značenju*, odnosno o njezinoj pronatalističkoj varijanti na koju su izravno, ali i posredno, djelovale i druge sastavnice ukupnog kretanja stanovništva, primarno migracije i smanjivanje mortaliteta, općeg i specifičnog, vezano uz opći napredak medicine, zdravstvene zaštite (osobito preventivne), bitno poboljšanje higijensko-sanitarnih uvjeta života, podizanje razine obrazovanja stanovništva.

¹ U 1994. godini u svijetu je registrirano oko 19 milijuna izbjeglica. (UNHCR, 1996)

NEPOVOLJNE DEMOGRAFSKE TENDENCIJE I POPULACIJSKA POLITIKA

Populacijska politika u razvijenim europskim zemljama, koncipirana je i provedena u pravilu kao *odgovor* na stvarno nastalo nepovoljno demografsko stanje osobito u području nataliteta i prirodnog prirasta (Berelson, 1974; Klinger, 1987). To je stanje, uz ostale iste uvjete, posljedica brojnih socioekonomskih i sociopsiholoških čimbenika koji su u pojedinim zemljama i specifičnim uvjetima njihova razvoja uvjetovali dugotrajno opadanje nataliteta kao primarne endogene dinamičke sastavnice prirodnog kretanja. Većina razvijenih europskih zemalja međutim nije razmatrala potrebu adekvatne populacijske politike sve dok se razina stope nataliteta nije spustila ispod granične posttranzicijske razine od 14 promila, a razina periodske totalne stope fertiliteta (dalje- totalne stope fertiliteta) – ispod kritične razine koja se zahtijeva za obnavljanje generacija (2,1 djece prosječno po jednoj ženi u fertilnoj dobi). Valja podvući da se potkraj 1990-ih godina u mnogim europskim zemljama stopa nataliteta snizila na prosječnu razinu od svega 10 živorođenih na 1000 stanovnika, a totalna stopa fertiliteta na razinu od oko 1,5. U 2003. godini totalna stopa fertiliteta je u EU (15) iznosila prosječno 1,50 u 10 novopriljubljenih zemalja 1,31, a u EU (25) prosječno 1,48 (Council of Europe, 2004). U nekim je zemljama, među kojima je i Hrvatska, na početku 21. stoljeća totalna stopa fertiliteta pala na još nižu razinu od navedene za zemlje Europske unije, tj. na svega oko 1,3 i manje («najniži niski fertilitet») (Köhler, Billary, Ortega, 2001).

Činjenica je da većina zemalja zapadne i sjeverozapadne Europe nema eksplicitne populacijske politike, a glavnina pronatalističkih mjera, ako postoji, prikriva se pod nazivom mjera obiteljske politike, socijalne politike, fertilitetno- relevantne socijalne politike ili politike vezane uz stanovništvo (population-related policies). Valja napomenuti da se u suvremenom razdoblju u većini razvijenih europskih zemalja, osim Francuske, nerado rabi pojam populacijska politika,² a s time u vezi i pojam «pronatalističke mjere». Tako primjerice mnoge materijalne i nematerijalne beneficije koje su se ranije nazivale pronatalističkima i koje zapravo imaju taj učinak, danas se tako ne nazivaju. Najčešće se rabi pojam «mjere obiteljske politike». Razlozi tome leže s jedne strane u prošlosti koja se često i nenamjerno reflektira na sadašnjost, a povezani su uz kompromitaciju stimulativne populacijske politike koju su potkraj 1930-ih i na početku 1940-ih godina provodile tadašnje fašističke zemlje (Njemačka i Italija).³ S druge strane oni leže u interpretaciji suvremene opće globalizacije, pa se izostavljanjem naziva «populacijska politika», a rabeći drugi sličan pojam, nastoje prikriti moguće političke i nacionalne implikacije i interpretacije pronatalističke populacijske politike (Demeny, 2003).

² Za razliku od suvremene demografske, sociološke i politološke literature u zemljama zapadne i sjeverozapadne Europe gdje se pojam populacijska politika «prikriva» drugim nazivima koji ga sve češće, ali neadekvatno, po sadržaju, zamjenjuju, - u publikacijama Populacijskog Odjela UN-a, kao i u završnim dokumentima konferencija o stanovništvu pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda, redovito se rabi pojam- populacijska politika.

³ Tijekom druge polovice 20. stoljeća SR Njemačka je uporno nijekala potrebu državne populacijske politike upravo iz razloga njezine kompromitacije iz doba fašizma kada je bila izrazito eugeničko-rasistička. Zato Allison McIntosh naziva SR Njemačku u 1970-im godinama «zatvorenikom prošlosti» (Prisoner of the past). (McIntosh, 1983: 177).

Imajući u vidu ove činjenice u razmatranjima o rezultatima i većoj ili manjoj efikasnosti te politike, treba se prilikom razmatranja mjera i rezultata pronatalističke politike u razvijenim europskim zemljama osloniti na one zemlje koje imaju službeno deklariranu populacijsku politiku i koje ju provode dovoljno dugo, bilo u eksplicitnom ili implicitnom obliku, kao što su Francuska i Švedska. Ta će činjenica ograničiti doseg i reprezentativnost naših zaključaka, osobito u pogledu postojeće diverzificiranosti mjera populacijske politike među pojedinim od tih zemalja, ali će oni biti empirijski vjerodostojniji, statistički reprezentativniji i znanstveno utemeljeniji.

Smanjenje nataliteta koje je u razvijenim zemljama nastupilo nakon tzv. kompenzacijskog razdoblja poslije Drugoga svjetskog rata, a naročito tijekom 1970-ih i 1980-ih godina, dovelo je demografsko stanje do toga da je većina tih zemalja sredinom 1980-ih godina zabilježila stopu nataliteta između 10 i 14 promila, dok stopa prirodnog prirasta nije prelazila razinu 0,5 promila. U nekim zemljama (SR Njemačka, Danska) već je tada registrirano prirodno smanjenje stanovništva.⁴ Stopa nataliteta bila je 1985. najniža u SR Njemačkoj (9,6 promila), a za njom slijede: Italija (10,1 promila), Danska (10,5 promila), Luksemburg (11,2 promila), Belgija (11,6 promila), Švedska (11,8 promila). Najviše stope nataliteta zabilježene su tada u Irskoj (17,6 promila) i Nizozemskoj (16,0 promila) koje su obje bile iznad teorijski granične postranzicijske razine. Neznatno ispod te razine stopa nataliteta bila je u Francuskoj (13,9 promila). Totalna stopa fertiliteta 1985. bila je najniža u SR Njemačkoj (1,28), pa u Italiji (1,41), Danskoj (1,45), Austriji (1,47). Najvišu stopu i to iznad one potrebne za obnavljanje generacija i znatno iznad iste u drugim europskim zemljama, imala je Irska (2,50), dok su umjereno nisku razinu zabilježile Francuska (1,81), Velika Britanija (1,80), Švedska (1,73), Norveška (1,68), Finska (1,64) (Council of Europe 1992).

Smanjivanje nataliteta i njegova već tada, sredinom 1980-ih godina, niska razina jasno su u tim zemljama indicirali pojavu prirodne depopulacije i ubrzanja procesa starenja, što je izazvalo brojne rasprave o tim procesima i njihovim društvenim, gospodarskim, socijalnim i zdravstvenim posljedicama. Tijekom 1990-ih godina i na početku 21. stoljeća pad nataliteta se nastavio što je, uz relativno visoku i stagnantnu opću stopu mortaliteta, dovelo u mnogim zemljama do prirodne a zatim i do ukupne depopulacije.

Pokazatelji prirodne promjene stanovništva u razvijenim europskim zemljama kazuju da je u 1990-im godinama za njih karakterističan proces generacijske depopulacije ukupnog stanovništva, što indicira brojčana razina totalne stope fertiliteta ispod 2,1. Razvijene europske zemlje možemo prema brojčanoj razini stopa nataliteta, prirodnog prirasta/pada i totalne stope fertiliteta, klasificirati u tri karakteristične skupine.

Prvu skupinu, s najnižom razinom vitalnih stopa u 1990-im godinama čine: Italija, Njemačka⁵ i Austrija. Najnižu stopu nataliteta i totalnu stopu fertiliteta 1990. i 2000. imala je *Italija* koje su obje u tom desetljeću smanjene: prva s 10,0 na 9,1 promila, a druga s 1,33

⁴ U 1985. godini prirodno smanjenje stanovništva iznosilo je u Danskoj 0,9 na 1000 stanovnika, a u SR Njemačkoj 1,9 promila (Council of Europe, 1992).

⁵ Napominjemo da se podatci za Njemačku odnose na prosječne veličine između bivše SR Njemačke i bivše DR Njemačke. Tako je primjerice 1995. stopa nataliteta u bivšoj SR Njemačkoj iznosila 10,3 promila, a 1999. godine 9,9 promila, dok je istodobno u bivšoj DR Njemačkoj bila znatno niža: iznosila je svega 5,4 odnosno 7,9 promila (Council of Europe, 2003).

na svega 1,23 promila, što je znak dubokih depopulacijskih i strukturnih promjena. Stopa prirodnog pada zabilježena je u toj zemlji u svim godinama od 1995. do 2003.,⁶ što je posljednjih godina potaklo rasprave o potrebi inauguriranja populacijske politike (Livi-Bacci, 2004).⁷ U *Njemačkoj* i *Austriji* stopa nataliteta je 1990. bila nešto iznad 11 promila (u prvoj 11,4, a u drugoj 11,7) da bi u 2000. pala ispod 10,0 promila (u *Njemačkoj* na 9,2, u *Austriji* na 9,7 promila). Obje su zemlje, sukladno tome, zabilježile smanjenje totalne stope fertiliteta (*Njemačka* s 1,45 u 1990. na 1,36 u 2000., *Austrija* s 1,45 na 1,34). Pri tome je *Njemačka* imala u svim navedenim godinama prirodni pad, što znači veći broj umrlih nego rođenih, a u *Austriji* je stopa prirodnog prirasta s 1,0 promila u 1990. «prešla» u 2000. u stopu prirodnog pada (-0,2 promila). Zanimljivo je da su te dvije zemlje imale među razvijenim europskim zemljama u 1990-ima relativno najnepovoljnije demografske promjene unatoč znatnoj imigraciji posebice iz istočno europskih bivših socijalističkih zemalja.

Drugu skupinu u tom desetljeću čine zemlje s nešto višom razinom stope nataliteta i totalne stope fertiliteta, ali koja je još uvijek znatno ispod razine potrebne za obnavljanje generacija (*Velika Britanija*, *Francuska*, *Nizozemska* i *Finska*). Stopa nataliteta se u njima 1990. kretala u rasponu 13,9 (*Velika Britanija*) i 13,1 promila (*Finska*) s tim da je ta stopa između 1990. i 2000. najintenzivnije smanjena u *Velikoj Britaniji* (s 13,9 na 10,4 promila) unatoč većinskom udjelu imigracije u ukupnom porastu stanovništva (Prioux, 2002). U *Francuskoj* i *Nizozemskoj* ta je stopa između 1990. i 1995. nešto smanjena da bi zatim porasla između 1995. i 2000. Iste oscilacije dolaze do izražaja i kod totalne stope fertiliteta koja se 1990. kretala u rasponu 1,83 (*Velika Britanija*) i 1,62 (*Nizozemska*), s tendencijom pada prema kraju stoljeća. U 2000. godini totalna stopa fertiliteta iznosila je u prvoj 1,65, a u drugoj zemlji 1,73. U *Francuskoj* su obje stope između 1990. i 1995. nešto smanjene u odnosu na 1980-e godine, a od 1995. do 2000. su ponovno porasle. Totalna stopa fertiliteta smanjena je s 1,78 u 1990. na 1,70 u 1995. da bi nakon 1995. rasla, a u 2000. godini iznosila je 1,89 i na toj se razini zadržala do 2003. godine. Time je *Francuska* dostigla razinu te stope u *Irskoj* koja je i u tom desetljeću zabilježila najveću brojčanu vrijednost među razvijenim europskim zemljama. Sukladno tome *Francuska* je među razvijenim europskim zemljama imala daleko najveći udjel prirodnog prirasta u ukupnom porastu stanovništva. *Finska* je u ovoj skupini zemalja imala najnepovoljniju tendenciju nataliteta. Između 1990. i 2000. stopa nataliteta je opadala, dok je totalna stopa fertiliteta, zbog nešto povoljnije dobne strukture ženskog stanovništva i povoljnijih specifičnih stopa fertiliteta, zadržala u tom razdoblju stabilnu razinu (između 1,7 i 1,8). Te su četiri zemlje zabilježile prirodni prirast koji je stalno opadao. U 2000. godini stopa prirasta kretala se u širokom rasponu od 1,2 (*Velika Britanija*) do 4,2 promila (*Nizozemska*). Između 1990. i 2000. ona je najjače smanjena u *Velikoj Britaniji* (s 2,7 na 1,2 promila), a najmanje u *Nizozemskoj* (s 4,6 na 4,2 promila). U toj je godini izražena među navedenim zemljama značajna diferencijacija u brojčanoj razini te stope: *Nizozemska* i *Francuska* zabilježile su gotovo tri puta veću stopu prirodnog prirasta nego *Velika Britanija* i *Finska*. Prve dvije zemlje imale su tu stopu na umjerenom posttranzicijskoj razini (iznad 4 promila), a druge dvije na vrlo niskoj razini (od 1,2 do 1,4 promila).

⁶ U 2003. godini stopa prirodnog pada je za *Italiju* povećana 0,7 na 1000 stanovnika.

⁷ Problemima demografskog stanja i koncipiranja pronatalističke populacijske politike velikim je dijelom posvećen posljednji broj demografskog časopisa *GENUS* (No.1/ 2004., Rim).

Treću skupinu zemalja čine u 1990-im godinama zemlje s relativno najvišim fertilitetom (Irska, Švedska, Norveška) koji je najbliži razini potrebnoj za obnavljanje generacija, iako je još uvijek ispod nje (ispod 2,1). Totalna stopa fertiliteta kretala se 1990. u rasponu 1,93 (Norveška) i 2,13 (Švedska), dok je u 2000. bila znatno niža i kretala se u rasponu 1,54 (Švedska) i 1,89 (Irska). Razina te stope pokazuje kako je jedino u Irskoj i Švedskoj reprodukcija stanovništva u razvijenim europskim zemljama u 1990. godini osigurala generacijsko obnavljanje stanovništva (u prvoj 2,11, a u drugoj 2,13). Međutim, u tri navedene zemlje, fertilitet je u 1990-im godinama stalno opadao: najbrže u Švedskoj (s 2,13 na 1,54), pa u Irskoj (s 2,11 na 1,89), a najsporije u Norveškoj (s 1,93 na 1,85). Stopa nataliteta najbrže je smanjena u Švedskoj, a najsporije u Norveškoj. Stopa prirodnog prirasta u 2000. godini ostala je u Irskoj ista kao i 1990., na relativno visokoj posttranzicijskoj razini (6,1 promila), dok je u Švedskoj imala negativan predznak (-0,3 promila), da bi nakon 2000. godine ponovno zabilježila pozitivan predznak (tj. prirodni prirast).

Stanje nataliteta na početku 21. stoljeća bilo je dakle u razvijenim europskim zemljama relativno povoljnije samo u tri zemlje koje su zabilježile brojčanu razinu totalne stope fertiliteta između 1,8 i 1,9 (Francuska 1,89, Irska 1,89 i Norveška 1,85). Međutim, niti u njima nije osigurano generacijsko obnavljanje stanovništva jer su one, iako relativno slabije, ipak zahvaćene procesom generacijske depopulacije ukupnog stanovništva.

Imajući na umu navedene nepovoljne demografske pokazatelje, začuđuje činjenica što mnoge vlade razvijenih europskih zemalja još uvijek nemaju *jedinstven stav* o potrebi provođenja pronatalističke populacijske politike (Demeny, 2003). Čak niti one zemlje u kojima je demografsko stanje izrazito nepovoljno (npr. Italija) nisu još postavile osnovne ciljeve te politike. Sve to odražava s jedne strane činjenicu da mnoge od njih nemaju izgrađen stav o važnosti i mnogostrukim posljedicama tih demografskih procesa za njihov budući gospodarski razvoj i za reprodukciju društva, a s druge strane upućuje na osjetljivost javnog mnijenja na te probleme koji duboko zadiru u intimnu sferu ljudskog života.

PRONATALISTIČKA POPULACIJSKA POLITIKA – IZRAVNE I POSREDNE MJERE

Razlike u pristupu populacijskoj politici u razvijenim europskim zemljama još su uvijek postojale tijekom 1980-ih pa i 1990-ih godina počevši od *Francuske* koja već dugo provodi eksplicitnu pronatalističku politiku uz čvrstu potporu vlade, preko skandinavskih zemalja, posebno *Švedske* koja već od 1930-ih godina provodi implicitnu populacijsku politiku u okviru politike blagostanja, zatim *Njemačke* (prije 1990. godine isključivo SR Njemačke) koja, iako zabrinuta niskim natalitetom u pogledu populacijske politike, još uvijek zastupa «laissez-faire» pristup, pa *Italije* koja tek nakon 2000. godine započinje raspravu o potrebi pronatalističke populacijske politike, preko *Velike Britanije* koja zbog svog specifičnog otočnog zemljopisnog položaja i relativno guste naseljenosti nije pokazivala pronatalističke ambicije, sve do *Nizozemske* u kojoj se smatra da je pad nataliteta dobro došao zbog visoke gustoće naseljenosti. Prema tome, među razvijenim europskim zemljama ima zemalja koje sve do sredine 1990-ih, pa i do kraja toga desetljeća, nisu razradile sustav pronatalističkih mjera, jer se u njima reprodukcija stanovništva uglavnom smatra privatnom sferom u kojoj nema mjesta intervenciji društva. To su napose zemlje

južne Europe (Italija, Španjolska, Portugal, Grčka) koje do nedavno nisu razmatrale potrebu populacijske politike, iako bilježe najniži fertilitet. Ali posljednjih je godina i u tim zemljama, povezano uz proces depopulacije, a osobito starenja stanovništva, te uz integracijske procese u zemljama Europske unije i uz tendenciju konvergencije u pristupu, načelima i sadržaju populacijskih politika, u tijeku rasprava o populacijskoj politici.

U 1990-im godinama mali broj razvijenih europskih zemalja izravno ističe porast fertiliteta kao cilj svoje politike,⁸ ali je činjenica da većina zemalja demografske ciljeve želi ostvariti posredno pomoću raznih mjera politike prema obitelji, socijalne politike ili zdravstvene politike (Chesnais, 1996; Cousins, 1999). Danas najviše europskih zemalja, prvenstveno onih sjeverozapadnih, u pogledu populacijske politike zastupa implicitnu varijantu koja pretpostavlja indirektno usmjeravanje kretanja stanovništva prema porastu fertiliteta. To se postiže u okviru utjecaja pojedinih mjera *posebnih* politika (socijalne, zdravstvene, stambene, kreditne i porezne politike, gospodarske politike, politike cijena proizvoda za djecu, politike zaštite žena na radu, politike koja teži usklađivanju funkcije rada i materinstva zaposlene žene i sl.). Pri tome demografski ciljevi takve politike nisu eksplicite naglašavani, ali se prešutno računa na učinak pojedinih mjera tih politika na postignuće poželjnih demografskih promjena. Uz to je u raznim *posebnim* politikama demografski cilj -primarno porast nataliteta i prirodnog prirasta - implicitno ugrađen u njihove specifične mjere (stambena, porezna, politika cijena, zaposlenosti itd.).

Dvije su skupine mjera koje postoje u pojedinim od navedenih zemalja što se provode izravno u okviru eksplicitne pronatalističke politike ili tu politiku provode u implicitnom obliku indirektnim učincima pojedinih posebnih politika. Prvu skupinu čine mjere koje se temelje na zakonskim odredbama i normama, a drugu, mjere koje se odnose na ekonomske poticaje za povećanje nataliteta. Od osobitog su značenja mjere koje nude mnoge olakšice zaposlenoj ženi s djecom kako bi «pomirile» odnosno pripomogle usklađenju njezine funkcije materinstva i zaposlenosti. Bitno je naglasiti da su upravo te mjere danas, na početku 21. stoljeća, *najviše* zastupljene u skupini mjera politike prema stanovništvu i da upravo o potrebi tih mjera postoji među razvijenim europskim zemljama visok stupanj suglasnosti (Demeny, 2004). Ta činjenica sama za sebe govori koliko nedostatak tih mjera može biti ograničavajući čimbenik porasta nataliteta u navedenim zemljama koje imaju visok udjel zaposlenih žena.

Značajno je nadalje obilježje populacijske politike u tim zemljama da uz one mjere koje imaju očekivani pronatalistički učinak, *usporodno* koegzistiraju i mjere koje imaju natalitetno restriktivan karakter, kao mjere planiranja obitelji i primjene sredstava kontracepcije. U većini zemalja postoji u pogledu pobačaja liberalno zakonodavstvo te adekvatni sustav informiranja i edukacije mladih o reproduksijskom zdravlju. Primjena tih mjera smatra se zaštitom univerzalnih ljudskih prava vezanih uz odgovorno roditeljstvo i pravo izbora roditelja u pogledu broja djece i razmaka među susljednim rođenjima (UN, World Population Conference, World Population Plan of Action, Bukurešt 1974).

⁸ Činjenica je da među razvijenim europskim zemljama rijetke deklariraju želju za postizanje «porasta fertiliteta». U anketi o fertilitetu koju provodi Populacijski odjel UN-a, jedino je Francuska na pitanje o potrebnoj intervenciji u područje fertiliteta odgovorila da joj je cilj «porast fertiliteta». Ostale zemlje na to pitanje odgovaraju «nema intervencije» (UN, Department of Economic and Social Affairs, World Population Policies 2003, New York 2004).

Analiziramo li prvu skupinu mjera, proizlazi da postoje određene varijacije od zemlje do zemlje. Tako je u pogledu liberalizacije pobačaja stanje uglavnom slično: pobačaj je uz određene zakonom jasno izrečene iznimke i indikacije dozvoljen u većini razvijenih europskih zemalja,⁹ a nakon 1980. godine i primjena sredstava kontracepcije. Nadalje, sustav mjera koje se odnose na pomoć zaposlenoj ženi u doba trudnoće i materinstva, iako je postojao, nije u većini tih zemalja do 1980-ih godina bio tako sustavno koncipiran i opsežan kao što je to bilo u istočnoeuropskim, socijalističkim zemljama od 1960-ih do sredine 1980-ih godina (Berent, 1970; Wertheimer-Baletić, 2000.). Ali u 1980-im, a osobito u 1990-im godinama, upravo su te mjere dobile prioritarno mjesto među mjerama implicitne populacijske politike.

U mnogim od tih zemalja koje nemaju službeno deklariranu pronatalističku populacijsku politiku, egzistiraju mnoge materijalne i nematerijalne mjere pomoći obiteljima koje imaju veći broj djece, bračnom paru koji se odlučio imati dijete ili samohranom roditelju, najčešće majci s djetetom/djecom. Ta skupina mjera ulazi u skup tzv. mjera socijalne zaštite obitelji koje su važne zbog osiguranja socijalne pravde, kako se to posebno isticalo u Švedskoj još u 1930-im godinama (Myrdal, A., 1939). Ali u mnogim se zemljama u 1990-im godinama, povezano uz promjene u stilu života i usvojenim vrjednotama, sve više razmatra utjecaj na reprodukciju stanovništva novih sociopsiholoških čimbenika, kao i težnja za ostvarenjem povoljnijeg životnog okružja gdje postoji «prijateljski odnos prema djeci», što je- uz ostalo- jedan od uvjeta za moguće povećanje nataliteta. (Chesnais, 1996).¹⁰

EKSPLICITNA I IMPLICITNA POLITIKA – PRIMJER FRANCUSKE I ŠVEDSKE

Pri razmatranju specifičnih obilježja populacijske politike u razvijenim europskim zemljama, zadržat ćemo se na dva reprezentativna primjera, na primjeru *Francuske* i *Švedske*. Te smo zemlje kao reprezentativne za pronatalističku populacijsku politiku izabrali iz sljedećih razloga: (1) obje zemlje imaju relativno dugu tradiciju u bavljenju problemima stanovništva (Francuska ima u tom pogledu dulju tradiciju); (2) svaka od njih ima specifičan pristup populacijskoj politici, pa se međusobno razlikuju prema tipu te politike, prva već gotovo cijelo stoljeće vodi eksplicitnu pronatalističku politiku, iako u posljednjem desetljeću 20. stoljeća imigracijska varijanta u demografskim kretanjima dobiva sve više na važnosti, a druga, tj. Švedska istodobno vodi implicitnu populacijsku politiku kao sastavnicu ukupne «politike blagostanja»; (3) na primjeru tih zemalja može se zaključivati o većoj ili manjoj efikasnosti eksplicitne odnosno implicitne politike, ovisno o postignutim rezultatima u domeni povećanja razine nataliteta i razine reprodukcije stanovništva; (4) struktura formiranja ukupnog porasta stanovništva u tim je zemljama različita, u

⁹ Vidjeti: UN, Department of Economic and Social Affairs, World Population Policies in 2003, op.cit.

¹⁰ Nepovoljan utjecaj sociopsihološkog okružja u pogledu odnosa i razumijevanja potreba djece, kao ograničavajući čimbenik povećanja nataliteta, za bivšu SR Njemačku isticao je još potkraj 1970-ih godina sociolog Hoffmann – Nowotny (1979).

Francuskoj se ukupni porast formira pod pretežnim utjecajem prirodnog prirasta, a u Švedskoj pod utjecajem pozitivnog migracijskog salda.

Francuska među razvijenim europskim zemljama ima najdužu tradiciju u bavljenju problemima stanovništva i vođenju populacijske politike unatoč povremenom slabljenju utjecaja pojedinih njezinih mjera. Ne začuđuje stoga da je primjer Francuske i danas ne samo najčešće citiran u relevantnoj literaturi već je i iznimno aktualan kao primjer razvijene zemlje s eksplicitnom pronatalističkom populacijskom politikom. Podsjetimo da se pronatalistička politika u Francuskoj spominje još od vremena Colberta, ministra financija na dvoru Luja XIV., koji ju je promicao temeljem poznatog »Edikta o braku« (1666. godine) (Sauvy, 1958; Bourgeois-Pichat, 1974). Inspirirana smanjivanjem nataliteta koje je znatnije započelo već u 19. stoljeću, važnost pronatalističke politike dodatno je povećana ljudskim gubitcima i smanjivanjem nataliteta u Prvom svjetskom ratu. Tako je Francuska u odnosu na ostale europske zemlje relativno rano formulirala i provela u život pronatalističku varijantu stimulativne populacijske politike eksplicitnog tipa. Imajući u vidu 20. stoljeće, ta politika službeno datira od 31. srpnja 1920. kada je francuska vlada izglasala zakon kojim zabranjuje pobačaj i prodaju te svako reklamiranje sredstava kontracepcije. Ocijenjeno je da demografski rezultati tih izrazito prohibitivnih mjera nisu imali očekivani utjecaj na porast nataliteta (Glass, 1967). To pokazuje činjenica da se Francuska tek nakon 1935. godine suočila s pravom demografskom dramom kada je svake godine, do Drugoga svjetskog rata i u godinama rata, bilježila prirodno smanjenje stanovništva. U 20. stoljeću najvažniji zakon za reguliranje kretanja stanovništva bio je poznati obiteljski zakon *Code de la famille* (1939. godine) koji je značajno proširio sustav obiteljskih dodataka poticajnih za porast nataliteta, kako s obzirom na obuhvat stanovništva (obuhvatio je ukupno ekonomski aktivno stanovništvo), tako i s obzirom na broj i diverzifikaciju obiteljskih dodataka.

Natalitet je nastavio trend smanjenja i u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata tako da je stopa nataliteta smanjena ispod 15 promila, pa je sustav obiteljskih dodataka još više proširen kako bi ne samo kompenzirao pad nataliteta u doba rata već bi doveo do njegova znatnog porasta. Za taj se cilj zalagala vlada prvog poslijeratnog francuskog predsjednika generala De Gaullea (Jones, C., 1985). Razrađena je i uvedena ljestvica dječjih doplataka, i to progresivno prema broju djece, a ljestvica oporezivanja građana stavljena je izravno u funkciju poticaja povećanja nataliteta. Također je već tada pokrenut skup mjera, međusobno koordiniranih, usmjerenih na zaposlenu ženu s intencijom kako bi se ostvarilo okružje koje će joj omogućiti da ima više djece uz istodobno nastavljanje zaposlenja izvan kuće i uz mogućnost adekvatnog reguliranja radnog vremena za žene-majke do određene dobi djeteta. Tijekom druge polovice 20. stoljeća pa sve do danas, Francuska i dalje provodi eksplicitnu pronatalističku populacijsku politiku, mada ne treba zanemariti niti imigracijsku varijantu te politike. Cilj populacijske politike, iako je decidan i izravno se odnosi na povećanje nataliteta, ima i druge učinke. Ne osporavajući pri tome primarni motiv porasta nataliteta, istodobno su značajni i drugi ciljevi -nacionalni, gospodarski i socijalni. Sve to indicira svojevrsnu »liberalizaciju« koncepcije pronatalističke politike u Francuskoj i to u smislu prihvaćanja promjene stavova stanovništva prema nekim mjerama te politike inauguriranim na početku 1920-ih godina. S tim u vezi značajan događaj predstavljalo je 1967. godine stupanje na snagu zakona kojim su ukinute one stavke zakona iz 1920., što su se odnosile na zabranu pobačaja i na prodaju sredstava kontracepcije. Pobačaj je liberaliziran, a primjena sredstava kontracepcije postala je sastavnim dijelom »liberalizacije«

pronatalističke politike Francuske.¹¹ Prema tome, mnogostranost učinaka koji proizlaze iz te politike u Francuskoj, pokazuje danas neminovnost njezina povezivanja i koordinacije s ciljevima i mjerama drugih politika, napose sa socijalnom i zdravstvenom politikom.

Sustav mjera pronatalističke politike Francuske u drugoj polovici 20. stoljeća, od 1946. godine do kraja stoljeća i prvih godina 21. stoljeća, obuhvaća sljedeće mjere: progresivne dječje doplatke ovisno o broju djece,¹² razne jednokratne obiteljske dodatke, rodni i roditeljski dopust (koji mogu koristiti oba roditelja), roditeljske naknade, odgovarajuću (za mlade ljude s djecom) poticajnu stambenu i kreditnu politiku, sveobuhvatnu zdravstvenu zaštitu majke i djeteta, diferencirano oporezivanje dohotka ovisno o broju djece u obitelji, diferenciranu politiku cijena za određene proizvode za djecu, fleksibilno radno vrijeme za majke s djecom do određene dobi. Tu su i mnoge druge materijalne i nematerijalne povlastice i olakšice povezane uz broj djece, kao novčane olakšice u prometu, bonusi pri kupnji mnogih proizvoda namijenjenih djeci različita uzrasta, jednokratna novčana naknada pri rođenju djeteta, povlastice za prisustvo raznim kulturnim i sportskim priredbama itd. U literaturi se često naglašava značenje francuskog sustava raznih obiteljskih dodataka, posebno dječjih dodataka, za porast nataliteta naročito u prvim desetljećima nakon Dugoga svjetskog rata. Mnogi francuski demografi smatrali su da je sustav obiteljskih dodataka imao pozitivan učinak na porast nataliteta. Među njima je Alfred Sauvy posebno naglašavao da široki spektar tih dodataka nije «proizveo» više obitelji s većim brojem djece, ali je poticajno djelovao na rođenje drugog i trećeg djeteta, jer je omogućio parovima da imaju onaj broj djece koji su željeli imati i prije nego je taj sustav zakonski stupio na snagu (Sauvy, 1958).

Za suvremeno razdoblje značajna je 1985. godina kada je započeta kampanja pod geslom «Otvorimo Francusku djeci» kojoj je bio cilj stvaranje prijateljskog odnosa i okružja prema djeci i, s tim u vezi, povećanje broja igrališta i parkova za djecu, posebnih, tj. specijaliziranih vrtića, predškolskih vrtića i drugih specijaliziranih edukativnih igraonica. Neposredan cilj te kampanje bio je stvoriti uvjete da se među stanovništvom učvrsti reprodukcijaska norma od troje djece u obitelji (UN, Economic Commission for Europe 1993 i 1998; Prioux, 2002).

U tom kontekstu važna je činjenica da su u populacijskoj politici Francuske tijekom 1980-ih godina došli do izražaja novi oblici formiranja «obitelji» odnosno zajednica života, tj. kohabitacije. Zabilježeno je zatim smanjenje stope nupcijaliteta uz istodobni porast stope

¹¹ Prema podacima Populacijskog odjela UN-a za 2001. godinu, Francuska se među razvijenim europskim zemljama nalazila među onima koje imaju najliberalniji stav prema pobačaju. On je u Francuskoj dozvoljen prema svih 7 indikacija, od kojih su dvije posljednje (6. i 7.) temeljne za ocjenu stupnja njegove liberalizacije. Radi se o sljedećim indikacijama: (1) spasiti život žene, (2) sačuvati fizičko zdravlje, (3) sačuvati mentalno zdravlje, (4) silovanje i incest, (5) oštećenje fetusa, (6) ekonomsko-socijalna indikacija, (7) pobačaj «na zahtjev» (UN, Department of Economic and Social Affairs, World Population Policies 2003, op.cit.).

¹² U Francuskoj pravo na dječji doplatka ostvaruje se za dijete u dobi do 16 godina, odnosno do 20 godina (uz imovinski census). Dva su uvjeta za stjecanje dječjeg doplatka: prebivalište u zemlji i skrb o najmanje dvoje djece, dok se za prvo dijete prima dječji doplatka samo do njegove treće godine. Specifičnost je dječjeg doplatka u Francuskoj da doplatka raste od *drugog* do *petog* djeteta i to linearno za svako dijete višeg reda rođenja, a za svako sljedeće dijete dobiva se posebni doplatka.

divorcijalitetu, pa porast stope izvanbračnih rođenja, porast ekonomske aktivnosti žena u nepoljoprivrednim djelatnostima, osobito u sektoru usluga, porast razine obrazovanja žena i, s time u vezi, porast broja žena s visokim obrazovanjem. U takvim novonastalim okolnostima tradicionalno proklamirani model francuske obitelji s troje djece, sa ženom kućanicom i zaposlenim ocem obitelji, doživio je znatne promjene (UN Economic Commission for Europe, 1998; Alagava, 2002). Trebalo se prilagoditi novonastalim uvjetima i novom stilu života, koji su tijekom ta dva desetljeća obilježili život većine razvijenih europskih zemalja (ne samo onih u zapadnoj i sjeverozapadnoj Europi već i u južnoj Europi). Primjetna je s time u vezi tendencija da populacijska politika ne samo u Francuskoj već i u nekim drugim razvijenim europskim zemljama doživljava radikalne promjene u smislu stavljanja sve većeg težišta na stvaranje što povoljnijih i ravnopravnijih uvjeta života i rada za oba zaposlena roditelja i u tom okviru provođenja onih mjera populacijske politike koje motiviraju roditelje da ostvare željeni broj djece.

U razdoblju između 1950. i 1975. pronatalistička varijanta stimulativne populacijske politike u Francuskoj, zajedno s imigracijskom varijantom (koja je bila prvenstveno povezana s repatrijacijom iz bivših francuskih kolonija, iz zemalja MAGREBA), djelovala je na povećanje nataliteta (totalna stopa fertiliteta bila je tada znatno iznad razine generacijskog obnavljanja). Nakon 1975. do 1995. godine, ta politika nije uspjela povećati natalitet, ali je djelovala na *usporavanje* njegova smanjivanja, preciznije rečeno, na ograničavanje djelovanja onih čimbenika koji uvjetuju pad nataliteta, uz napomenu da je od 1995. do 2000. godine, zabilježen kako je već navedeno- znatan porast nataliteta.

Takvo kretanje zorno potvrđuju sljedeći pokazatelji: još 1960. godine totalna stopa fertiliteta u Francuskoj iznosila je 2,73, 1965. 2,84, a 1970. 2,48. Nakon 1974. godine (kada je iznosila 2,11) sve do danas njezina je brojčana vrijednost ostala ispod razine koja je potrebna za generacijsko obnavljanje stanovništva. U 1980. godini totalna stopa fertiliteta iznosila je 1,95, s tim što je tijekom 1980-ih godina sve do 1995. blago opadala (1985. je iznosila 1,81, 1990. 1,78, a 1995. godine 1,71) da bi u posljednjem petogodištu prošloga stoljeća ponovno znatno porasla (s 1,71 u 1995. na 1,89 u 2000., zatim na 1,89 od 2001. do 2004. godine).¹³ Vrijedno je istaknuti da je prema brojčanoj vrijednosti te stope u tri navedene godine, Francuska uz Irsku bila među vodećima u skupini razvijenih europskih zemalja (Council of Europe 1978, 2001, 2003 i 2004; Sardon, 2004; Prioux, 2005).

Svojom dugotrajnom stimulativnom populacijskom politikom Francuska doduše nije uspjela podići totalnu stopu fertiliteta na razinu koja bi osigurala obnavljanje generacija (replacement level), ali je uspjela u prošlom polustoljetnom razdoblju održati tu stopu iznad brojčane razine u većini razvijenih europskih zemalja. To se osobito odnosi na desetljeće 1995.-2004. godine kada su obje varijante stimulativne populacijske politike u toj zemlji, pronatalistička i imigracijska, djelovale na demografski oporavak odnosno na određeno povećanje nataliteta, prirodnog prirasta, a time i ukupnog porasta stanovništva.

Iako je populacijska politika u Francuskoj tradicionalno poznata prema svojoj pronatalističkoj varijanti, ne može se zanemariti činjenica da je imigracijska politika te zemlje znatno doprinijela iskazanom povećanju fertiliteta, prirodnog prirasta i porasta ukupnog broja stanovnika. Indikativni su s time u vezi sljedeći podatci: u 1994. godini je ukupan broj imigranata koji su dobili dozvolu boravišta, iznosio 119.570 da bi u 1999. godini njihov

¹³ Za 2004. godinu ta stopa iznosi 1,90 (Prioux, 2005).

broj porastao na 145.120.¹⁴ Za razliku od mnogih razvijenih europskih zemalja, u Francuskoj se izravno predviđa da će imigracija i u budućnosti biti važna odrednica, ako ne u vezi s porastom totalne stope fertiliteta i prirodnog prirasta stanovništva, ono zasigurno za održanje tih stopa na njihovoj relativno umjerenoj, sada dostignutoj brojčanoj razini (prve na razini oko 1,9, a druge na razini od oko 4 na 1000 stanovnika). Ističe se da će utjecaj imigracije u Francusku iz sjevernoafričkih zemalja postati dominantan za razvoj stanovništva Francuske u prvom desetljeću 21. stoljeća, jer će se generacije iz fertile dobi pomaknuti u starije dob s povećanim mortalitetom, što bi, da nema te imigracije, moglo dovesti do ponovnog prirodnog smanjenja stanovništva (Sardon, 2004). Prema tome, pronatalistička i imigracijska varijanta stimulativne populacijske politike u Francuskoj zajednički su djelovale na zabilježenu dinamiku sastavnica prirodnog i ukupnog kretanja stanovništva u toj zemlji i to osobito u posljednja tri desetljeća 20. stoljeća.

Drugi reprezentativni primjer populacijske politike u razvijenim europskim zemljama jest **Švedska**. Poznata je upravo zbog svog specifičnog «skandinavskog» pristupa politici prema stanovništvu koji se pojavljuje najčešće pod imenom obiteljska politika (family policy) i koji je izravno u funkciji politike blagostanja (welfare policy) u okviru države blagostanja (welfare state).¹⁵ Radi se, preciznije rečeno, u velikoj mjeri o implicitnoj populacijskoj politici koja ne ističe demografski cilj kao primarni ali koja teži poboljšanju materijalnih i socijalnih uvjeta života obitelji za imanje djece i, s tim u vezi, povećanju motivacije parova da imaju *željeni* broj djece u okviru slobodnog izbora «zajednice života» (bračne, izvanbračne, zajednice s jednim roditeljem, kohabitacijske zajednice).

Gledano retrospektivno u povijesti politike prema stanovništvu, Švedska je primjer često citiranog skandinavskog modela koji je inauguriran još 1930-ih godina, u etapi razvoja stanovništva Švedske koju nazivamo *ranom posttranzicijom*. Osnovna orijentacija toga modela i pristupa populacijskoj politici bila je izrazito humanitarna s ciljem omogućivanja pune slobode odlučivanja u pogledu broja rođenja i osiguranja blagostanja djece te zakonskog izjednačavanja djece rođene u braku i izvan braka (Myrdal, A., 1939, 1941). Od 1940. godine nadalje vlada Švedske je zakonski izglasovala mnoge takve mjere koje spadaju u širi sklop mjera socijalne politike. Većina ih je usmjerena prema cilju koji teži izjednačavanju životnog standarda obitelji s većim i manjim brojem djece. Mnoge od njih u svom užem značenju predstavljaju mjere politike prema obitelji od kojih većina ima pronatalistički učinak, dakle one su istodobno i pronatalističke mjere.

«Skandinavski» pristup politici prema stanovništvu Švedske tijekom 1930-ih godina koncipirali su i radili na njegovom ostvarenju bračni par Alva i Gunnar Myrdal.¹⁶ Oni su

¹⁴ U 1994. bilo je u Francuskoj oko 38% tih imigranata iz zemalja EEZ, a 62% iz zemalja izvan EEZ-a. U godini 1999. udjel prvih je smanjen na oko 30%, a drugih povećan na 70% (prvenstveno iz sjevernoafričkih zemalja, bivših francuskih kolonija) (prema: Population, Statistical data, No. 4-5/2002., str.717).

¹⁵ Obiteljska politika i populacijska politika međusobno su usko povezane, ali je populacijska politika u svom eksplicitnom obliku usmjerena posve određenom demografskom cilju (npr. povećanje stope rasta stanovništva, povećanje nataliteta), a obiteljska politika redovito naglašava kao svoj opći cilj- poboljšanje kvalitete života obitelji.

¹⁶ Alva Myrdal bila je ministrica zdravstva, a Gunnar Myrdal sveučilišni profesor i savjetnik švedske vlade za ekonomsku i socijalnu politiku.

tada bili inicijatori mnogih inovativnih poteza osobito u području socijalne i zdravstvene politike, stoga se u literaturi o skandinavskom modelu populacijske politike često govori o «*politici Myrdalovih*» (Svala, 1972). Prema tome, već se tada pisalo o potrebi šireg društvenog pristupa problemima stanovništva povezanih uz pad nataliteta, odnosno da politiku prema obitelji valja vrjednovati ne samo u odnosu na određene demografske ciljeve već i u odnosu na šire socijalne ciljeve, kao što su promicanje individualnih ljudskih prava i sloboda u području reprodukcije stanovništva s ciljem postignuća blagostanja svih članova obitelji, posebno djece, osiguranja intergeneracijske solidarnosti, osiguranja pune zaposlenosti itd. (UN, World Population Conference, Rome, 1954).¹⁷ S tim je u vezi činjenica da je od 1921. godine u Švedskoj liberaliziran pobačaj, a sredstva kontracepcije bila su u slobodnoj prodaji. U 1930-im godinama u programe srednjih škola uvedeno je zdravstveno obrazovanje s naglaskom na temi reproduksijsko zdravlje. Švedska je tako u pogledu edukacije mladih o navedenim aspektima reproduksijskog ponašanja bila među vodećima u razvijenim europskim zemljama.

«Skandinavski» se pristup populacijskoj politici u 1930-im godinama koje su obilježile pad nataliteta, temelji na dvjema bitnim pretpostavkama (Glass, 1967). *Prva* pretpostavka za provođenje mjera populacijske politike ustrajava na dobrovoljnom roditeljstvu, što u praksi znači da usporedno s pronatalističkim mjerama, postoje i mjere koje dozvoljavaju pobačaj i primjenu sredstava kontracepcije. *Druga* pretpostavka za populacijsku politiku sastoji se u tome da za donošenje bilo kakvog zakona koji se odnosi na probleme stanovništva, a napose nataliteta, treba prethodno provesti znanstvena istraživanja međusobno povezanih aspekata razvoja stanovništva koji se odnose na određeni demografski problem.

Iako je takva politika prema stanovništvu u 1930-im godinama bila izravno povezana uz pad nataliteta i njegovu tada postignutu nisku razinu (što je bilo općenito uvjetovano utjecajem Velike ekonomske krize) te uz nepovoljan socijalni položaj obitelji s većim brojem djece, cilj joj je već tada bio postići tzv. stacionarno stanovništvo. To jasno pokazuje stajalište Kraljevske populacijske komisije osnovane u Švedskoj 1935. godine koja je kao svoj bitni zadatak istaknula dostizanje takve razine nataliteta koja bi dugoročno održala barem konstantan broj stanovnika, njegovu jednostavnu reprodukciju, uz što je moguće niži mortalitet.¹⁸ Pokazuje se prema tome da je Švedska bila prva među razvijenim europskim zemljama u kojoj su usporedno postojale zakonske mjere za povećanje broja djece u obitelji i mjere koje istodobno djeluju na ograničavanje rađanja. Politika prema stanovništvu u Švedskoj bila je već tada primarno usmjerena na blagostanje obitelji, a osobito na dobrobit majke i djeteta.

U razdoblju druge polovice 20. stoljeća pokazalo se da je Švedska očuvala, a u skladu s nastalim društveno-ekonomskim promjenama odnosno progresom, i učvrstila prethodno navedeni cilj- povećanje blagostanja. Zadržala je sve do danas isti onaj karakteristični pristup politici prema stanovništvu koji je utemeljen u 1930-im godinama, odnosno pristup koji u mnogome obilježava implicitnu populacijsku politiku (UN, Economic Commission for Europe, 1997).

¹⁷ Radi se o prvoj svjetskoj konferenciji o stanovništvu pod pokroviteljstvom UN-a (UN World Population Conference, Vol. II, 1954, Rome).

¹⁸ Vidjeti detaljnije: Myrdal, A., *Nation and Family*, op.cit. 1941.

Naglašavamo pri tome da Švedska nikada nije imala eksplicitnu, od vlade, *deklariranu* populacijsku politiku (kao što je to imala Francuska). Vrijedno je s time u vezi primijetiti da u izvješću švedske vlade o demografskim prilikama u Švedskoj, podnesenom 1993. godine na Europskoj konferenciji o stanovništvu u Ženevi, piše da: »vlada Švedske nema službeno objavljenu populacijsku politiku i da ubuduće ne namjerava uvoditi nikakve mjere niti brojčane ciljeve takve politike«. Također je istaknuto da «vlada postojeću migracijsku politiku uopće ne razmatra u okviru politike stanovništva» (UN Economic Commission for Europe, European Population Conference, Vol. II., 1993: 325-330).¹⁹ Nadalje, u tom se izvješću problematika nataliteta razmatra u odjeljku «Obitelj i fertilitet» gdje su naznačene tri glavne skupine mjera prema obitelji u okviru opće politike blagostanja u 1990-im godinama: (1) sustav roditeljskog osiguranja koji daje majci i ocu priliku da kod kuće njeguju novorođenče uz novčanu naknadu kao svojevrsnu «kompenzaciju» za njihov oportunitetni dohodak, tj. za njihov izgubljeni dohodak od zaposlenja za vrijeme dok traje porodni i roditeljski dopust, pri čemu roditelji sami odlučuju kako će i kada međusobno podijeliti taj dopust; (2) brojne olakšice koje država daje roditeljima (ili jednom roditelju) vezano uz dnevnu brigu za dijete (usluge čuvanja i njege djeteta, prehrana u kući ili izvan kuće, usluge oko dnevnih poslova u kući i sl.) koje u tom razdoblju života djeteta zadovoljavaju postojeću potražnju za specifičnim uslugama i materijalno «kompenziraju» roditeljski dopust; (3) znatna financijska potpora obiteljima, uključujući i jednoroditeljsku obitelj odnosno samo jednog roditelja (majku ili oca) vezano uz troškove čuvanja, njege i odgoja djeteta/djece. U tom području vlada Švedske postavila je cilj nastavljanja s izdašnom novčanom potporom i organiziranjem «raznih instrumenata politike blagostanja» na način koji omogućuje roditeljima (majci i ocu, samoj majci ili samom ocu) da mogu dovoljno vremena posvetiti svojoj djeci u razdoblju života kada im je to najpotrebnije.

Kao rezultanta navedenih mjera i olakšica, a uz postojeći način i stil života u postojećim «zajednicama života», u Švedskoj je prilično čvrsto, kao uobičajena, prihvaćena reproduksijska norma od dvoje djece, iako su neke mjere (npr. progresivni dječji dodatak prema broju djece) naročito poticajne za treće i daljnje dijete, do petog djeteta.²⁰

Švedska je među razvijenim europskim zemljama tijekom ovog stoljeća, a osobito u njegovoj drugoj polovici, zemlja koja je doživjela najjače promjene u oblicima formiranja obitelji. Osim bračne zajednice, tu postoje još mnogi drugi oblici zajedničkog života. Iako brak predstavlja zajednicu koja najjače štiti dijete, što u Švedskoj potvrđuje podatak da broj sklopljenih brakova raste usporedno s povećanjem broja djece u drugim «zajednicama života», činjenica je da je udjel braka u ukupnom broju tih raznih zajednica sve manji. Istodobno raste broj i udjel raznih oblika izvanbračnih kohabitacijskih zajednica (Van de Kaa, 1987; UN Economic Commission for Europe, European Population Conference, *Sweden*, Country Statement, vol. II, 1993; Bäck-Wiklund, 2002). Inače u toj zemlji postoji visoka sklonost ulaska u bračnu i izvanbračnu zajednicu tako da 9 od 10 žena i muškaraca u

¹⁹ Prema: Country Statement submitted by Government of Sweden, European Population Conference, Vol. II., UN Economic Commission for Europe, Geneva 1993.

²⁰ Specifičnosti su dječjeg doplatka u Švedskoj što je doplatak povećan za treće i svako sljedeće dijete (i to do petog djeteta), a uvjeti za stjecanje prava na dječji doplatok su: prebivalište u Švedskoj i skrb o najmanje jednom djetetu. Za višečlane obitelji, uz osnovni iznos, isplaćuje se i određeni dodatak i to do 16-te godine života djeteta (Bouillet, Bračić-Ruzić, Zrinščak, 2002.).

reprodukcijskoj dobi života ili već imaju dijete ili u anketama o fertilitetu izjavljuju da «žele imati dijete».²¹

Konačno se postavlja pitanje: Kakve je učinke na kretanje nataliteta imala navedena politika prema stanovništvu odnosno politika prema obitelji u Švedskoj? - Ta je politika dala značajne rezultate. Iako je totalna stopa fertiliteta u Švedskoj od kasnih 1960-ih godina slijedila isti trend kao i u ostalim razvijenim europskim zemljama, tj. trend opadanja, valja naglasiti da ovdje ta stopa nikada nije pala na tako *nisku* brojčanu razinu kao u nekima od njih (Austrija, SR Njemačka, Luksemburg, Italija). Najnižu je razinu ta stopa u Švedskoj zabilježila 1978. i 1983. i to u obje godine 1,63 djece prosječno na jednu ženu u fertilnoj dobi, a nakon toga je, za razliku od ostalih razvijenih europskih zemalja, stalno rasla tako da je u 1990. dosegla svoju najvišu razinu, tj. razinu generacijskog obnavljanja stanovništva (2,13) i time je nadvisila tu stopu u Francuskoj.²² Švedski se demografi u cijelosti slažu da je takvom trendu primarno pogodio sustav međusobno koordiniranih mjera i akcija sadržanih u okviru pojedinih posebnih politika s naglaskom na motivaciju roditelja prema većem broju djece.²³ Posebno su u pitanju brojne mjere usmjerene na pomoć zaposlenoj ženi s djecom sa svrhom usklađivanja njezine funkcije materinstva i radne karijere.

Međutim u 1990-im godinama, naročito u njihovoj prvoj polovici, totalna stopa fertiliteta u Švedskoj ponovno je zabilježila silazni trend, a nakon 1999. do 2003. godine ta je stopa ponovno nešto porasla.²⁴ U 1995. godini iznosila je 1,73, u 1996. 1,60, u 1997. 1,52, u 1998. i 1999. 1,50. Taj je pad povezan uz četiri skupine čimbenika: (1) uz ulazak u reproduktivnu dob manje brojnih generacija rođenih u uvjetima niskog nataliteta u 1970-im godinama; (2) uz *starenje fertiliteta*, tj. uz pomicanje prosječne dobi žene pri rođenju prvog djeteta u starije fertile dobne skupine (preko 28 godina); (3) uz brojne individualno-psihološke faktore karakteristične za posttranzicijsku etapu povezane uz stil života i uz postojanje raznih oblika «zajednica života» koje često nisu poticajne za porast nataliteta; (4) uz privrednu recesiju i porast nezaposlenosti u Švedskoj u tom razdoblju. Nakon 1999. godine totalna stopa fertiliteta u Švedskoj je ponovno porasla: u 2000. godini iznosila je 1,54, u 2001. 1,57, u 2002. 1,65, a u 2003. godini 1,71 (Council of Europe, 2001, 2004). Porast te stope predviđa se sve do 2010. godine i to zbog utjecaja pomaka generacija rođenih u uvjetima povećanog nataliteta tijekom 1980-ih godina, u fertilnu dob života.

I ovdje se dakle pokazuje da mjere implicitne pronatalističke politike ne moraju u svakom razdoblju biti podjednako efikasne u smislu njihova učinka na razinu nataliteta na

²¹ Vidjeti i podatke: UN, Department of Economic and Social Affairs, World Population Policies 2003, op.cit; zatim - UN, Department of Economic and Social Affairs, World Fertility Report 2003, New York 2004.

²² U 1990-im godinama jedine dvije godine u kojima je ta stopa u Švedskoj nadvisila istu u Francuskoj bile su - 1990. kada je ta stopa u Švedskoj iznosila 2,13 i 1991. kada je iznosila 1,73. (U Francuskoj je istodobno iznosila 1,78 i 1,78).

²³ Prema: Höem, J.M., Social Policy and Recent Fertility Change in Sweden, Population and Development Review no. 4/1990; također, UN Economic Commission for Europe, Standard Country Report, *Sweden*, New York-Geneva 1997.

²⁴ Zabilježene oscilacije u kretanju totalne stope fertiliteta u Švedskoj od 1960-ih godina, pa sve do danas (tj. do najnovijih podataka, onih za 2003. godinu) nameću razmišljanje koje je u skladu s pitanjem francuskog demografa Chesnaisa: «Je li posttranzicijski fertilitet cikličan?» (Chesnais, 1992:190).

koju redovito djeluje više čimbenika. Naime, do promjene te razine može doći i u uvjetima nepostojanja takvih mjera ukoliko npr. dođe do promjena u demografskim kretanjima (veći ili manji priljev novih generacija u fertilnu dob, promjene u broju i u dobnoj strukturi ženskog stanovništva u fertilnoj dobi, promjene u reprodukcijskom ponašanju) ili do promjena u makroekonomskim uvjetima, privredne recesije, porasta nezaposlenosti i sl. Sve te čimbenike treba imati na umu pri interpretaciji oscilacija u kretanju vitalnih stopa u pojedinim godinama ili razdobljima. A i učinak imigracije, selektivne prema dobi, ima svoje nesumnjivo značenje.

Kada se govori o tendenciji kretanja i o brojčanoj razini totalne stope fertiliteta u Švedskoj nakon 1983. godine, odnosno o njezinom porastu u 1980-im godinama, valja dodati da je na takvo kretanje nesumnjivo djelovao i pozitivni migracijski saldo koji je Švedska bilježila u tim godinama u vanjskoj migraciji,²⁵ kao i činjenica da je u 1980-im, a napose u 1990-im godinama, Švedska zauzela tolerantan stav prema prijemu izbjeglica i «sjedinjavanju» obitelji, što je u novije doba jedno od bitnih načela njezine imigracijske politike.²⁶ Treba dakle imati na umu i imigracijsku varijantu koja je uz onu pronatalističku bila sastavni dio švedske politike prema stanovništvu i koja je utjecala na sastavnice ukupnog kretanja stanovništva (bez obzira na navedeni stav vlade Švedske koja, u spomenutom izvješću podnesenom na Europskoj konferenciji o stanovništvu u Ženevi, izričito napominje da svoju migracijsku politiku ne razmatra u okviru ukupne politike prema stanovništvu).

Politika švedske vlade prema stanovništvu, po temeljnim obilježjima implicitna, a po nazivu uglavnom obiteljska ili šire - socijalna politika - i danas postoji u okviru opće politike podizanja blagostanja naroda. Sustavom mjera i akcija nastoji djelovati u pravcu podizanja razine reprodukcije stanovništva na razinu tzv. zamjene, tj. obnavljanja generacija, odnosno nastoji podržati već ustaljenu normu od prosječno barem dvoje djece. Među razvijenim europskim zemljama Švedska je jedinstven primjer provođenja relativno dugotrajne stimulativne politike prema stanovništvu implicitnog tipa u okviru opće politike blagostanja. To je suvremena višeznačna politika s izrazitim naglaskom na problemu dvostruke opterećenosti žene odnosno dvostruke funkcije žene (funkcije zaposlene žene i funkcije majke),²⁷ na neminovnosti jednakosti spolova i podjele rada među roditeljima u pogledu brige i odgoja djece, na nužnosti stvaranja potrebne infrastrukture za pomoć zaposlenoj ženi s djetetom/djecom i sustavne novčano izdašne pomoći obitelji u vezi s čuvanjem, njegom, odgojem i obrazovanjem djece. Visok prioritet što se daje upravo tim mjerama koje se odnose na usklađivanje funkcije materinstva i rada žene, pokazuje da je zaposlenost žena, ukoliko ne postoji adekvatna društvena briga, važan limitirajući faktor

²⁵ Švedska je od 1965. do 1975. godine imala «kontrolu» nad dolaskom stranih radnika, od kojih su mnogi naturalizirani. U Švedsku je npr. 1991. g. imigriralo 44 tisuće osoba (18% iz drugih nordijskih zemalja, 35% njih imali su status izbjeglica, a oko 61% je imalo rodbinu već s boravištem u Švedskoj). U 1992., 1993. i 1994. je broj izbjeglica iz bivše Jugoslavije, a naročito iz Bosne i Hercegovine, značajno porastao (UN Economic Commission for Europe, 1993, 1997).

²⁶ Činjenica je međutim da su na početku 1990-ih godina vođene javne rasprave o poželjnosti/nepoželjnosti prihvaćanja imigracije radne snage zbog deficita na tržištu rada u Švedskoj (UN Economic Commission for Europe, 1997).

²⁷ Na tom se problemu angažirala posebno Alva Myrdal napisavši knjigu (zajedno s V. Klein) «Women's Two Roles», Routledge and Kegan, London 1968.

porasta nataliteta u razvijenim europskim zemljama. Naime, prema anketama o fertilitetu koje se provode redovito u svim razvijenim europskim zemljama (osim u Nizozemskoj), broj *željene* djece veći je od ostvarenog broja rođenja (UN, 2004). Prema tom cilju usmjerene su mjere pojedinih posebnih politika u Švedskoj – socijalne, zdravstvene, stambene, prosvjetne, porezne, kreditne i drugih, s međusobno uglavnom koordiniranim djelovanjem u pravcu povećanja općeg blagostanja. Ali pri svemu tome treba imati u vidu da se Švedska prema razini gospodarskog razvoja nalazi u skupini najrazvijenijih zemalja svijeta, što joj realno omogućuje provođenje politike blagostanja čija je sastavnica i njezina sustavna stimulativna politika prema obitelji i stanovništvu.

ZAKLJUČAK

Iskustvo provođenja populacijske politike, kako u razvijenim europskim zemljama tako i u zemljama u razvoju, pokazuje da populacijska politika, bilo stimulativna ili restriktivna, koja je sadržana u sklopu ukupne razvojne politike, može računati na puni uspjeh tek onda ako respektira specifične demografske, socioekonomske i tradicijske prilike u tim zemljama te ako se temelji na razumijevanju složenih međuzavisnosti razvoja stanovništva i društvenoekonomskog razvoja u datim povijesnim okolnostima.

Imamo li na umu proces provođenja populacijske politike u drugoj polovici 20. stoljeća u razvijenim zemljama i u zemljama u razvoju, pokazuje se da je ta politika u obje skupine zemalja dala, u skladu s postavljenim ciljevima, manje ili više značajne rezultate. Naime, pokazalo se da suvremena razina, struktura i tempo gospodarskog razvoja u zemljama u razvoju, neminovno zahtijevaju induciranu demografsku tranziciju. Radi se o tranziciji u području nataliteta koja je stimulirana restriktivnom antinatalističkom politikom, kakva je u mnogim zemljama (posebno u Kini) dala u području smanjenja nataliteta zapažene rezultate iako je, vezano uz tradicijske čimbenike, dovela i do nekih problema (primjerice do viška muške nad ženskom djecom zbog preferiranja muške djece, a time i do neravnoteže u ukupnoj strukturi stanovništva prema spolu). U suvremenim uvjetima gospodarske krize i njezinih pratećih pojava ta je politika postala važan oslonac za poboljšanje ne samo demografskih već i razvojnih trendova u zemljama u razvoju gdje su dugoročni ekonomski i socijalni učinci te politike vidljivi u smanjenju demografskih investicija, uz istodobno povećanje ekonomskih, razvojnih investicija. Ove posljednje stvaraju dugoročno povoljnije uvjete za ubrzanje demografske tranzicije u području nataliteta.

Podatci o demografskom stanju u svijetu u prvom petogodištu 21. stoljeća još uvijek pokazuju ne samo različita obilježja već i suprotne demografske procese koji se, s jedne strane odvijaju u zemljama u razvoju, a s druge u ekonomski razvijenim zemljama. Ekspanzija stanovništva zajedno s drugim djelujućim čimbenicima, u uvjetima nedovoljne razvijenosti dovodi do brojnih ekonomskih, socijalnih, zdravstvenih i humanitarnih problema. To u cijelosti otežava njihovo rješavanje odnosno njihov ukupan ekonomskosocijalni razvoj. Istodobno u zemljama visoke razine razvoja depopulacijski procesi, praćeni ubrzanim starenjem stanovništva, sve više narušavaju normalne, demografski i ekonomski održive proporcije između velikih funkcionalnih dobnih skupina (mladi, radnosposobni, stari) stvarajući na taj način probleme u mnogim područjima ljudske djelatnosti odnosno života, a primarno u području povećanja troškova, tj. izdataka mirovinskih fondova, fondova socijalne skrbi i zdravstvene zaštite.

Mjere pronatalističke populacijske politike usmjerene su općenito na smanjenje ili na ograničenje djelovanja tzv. varijabli niskog nataliteta koje djeluju u modernom postindustrijskom društvu. Među demografskim čimbenicima značajni su: sve kasnija dob ulaska u brak odnosno u određenu «zajednicu života», kasnija dob rađanja djece s tendencijom pomaka u dob nakon 30 godina, skraćenje fertilnog razdoblja i sl. Među ekonomskim i socijalnim čimbenicima u te varijable spadaju: povećanje gradskog stanovništva, povećanje rada žena izvan kuće, tj. u nepoljoprivrednim, najčešće uslužnim djelatnostima, problemi usklađivanja funkcije materinstva zaposlene žene s njezinim zaposlenjem i profesionalnim usavršavanjem, oskudica stanova, rastuća nezaposlenost itd.

U razvijenim je europskim zemljama populacijska politika u svojoj pronatalističkoj varijanti dala određene pozitivne rezultate u smislu djelovanja na natalitet. To stoji unatoč konstataciji koju iznosi Međunarodni monetarni fond u svom izvješću za najnoviji *World Economic Outlook* (September 2004)²⁸ naglašavajući razliku između rezultata populacijske politike u zemljama u razvoju u odnosu na razvijene zemlje. U tom se izvješću tvrdi da je populacijska politika imala u zemljama u razvoju važnu ulogu u snižavanju nataliteta, dok «ostaje mnogo više rasprave oko pitanja može li populacijska politika u razvijenim zemljama povećati fertilitet». Nadalje se ističe se da je «teško reći jesu li te mjere (pronatalističke - op. AWB) uzrokovale porast nataliteta u skandinavskim zemljama, osobito jer se takav porast dogodio i u SAD-u u odsutnosti takve politike» (op. cit., bilješka 28). Pri toj se konstataciji međutim zaboravlja da je u SAD-u privatni sektor (a ne javni) reagirao na povećanu potražnju za uslugama povezanim uz broj djece, tj. dao im je financijsku potporu i time podržao porast participacije žena u radnoj snazi, a time i porast nataliteta.

Proponenti pronatalističke populacijske politike često ističu kao primjer njezina uspješnog djelovanja, osim Francuske u kojoj je ona eksplicitna, i Švedsku u kojoj se radi o implicitnom tipu te politike. U tim je zemljama naglasak populacijske politike na mjerama kojima se primarno čvrsto podupire postignuće što veće kompatibilnosti funkcije materinstva i participacije žene u radnoj snazi, a u kojima su stope nataliteta i fertiliteta u posljednjim godinama ponovno u porastu.

Nadalje se postavlja sljedeće pitanje: Postoje li razlike u pogledu djelovanja na porast nataliteta između eksplicitne i implicitne pronatalističke populacijske politike, budući da prva ima izravan, od države deklarirani cilj porasta nataliteta i time porasta stanovništva, a druga na prvo mjesto stavlja šire socijalne ciljeve u okviru kojih nastoji povećati natalitet posebnom skupinom mjera i akcija? Odgovor na to pitanje ovisi prvenstveno o definiciji pojma implicitne politike (jer definicija eksplicitne politike nam je poznata i ranije navedena). Ako implicitnu populacijsku politiku definiramo kao skup međusobno *koordiniranih* mjera i akcija u raznim posebnim politikama usmjerenih na porast nataliteta, tada signifikantne razlike, s obzirom na tako postavljeni cilj te politike, de facto nema. Najbolji su primjeri u tom pogledu Francuska, koja više od jednog stoljeća provodi eksplicitnu pronatalističku politiku, i Švedska gdje je ta politika implicitna. Ali ako u okviru pojedinih

²⁸ Posebna tema izvještaja Međunarodnog monetarnog fonda u ediciji *World Economic Outlook* (2004) koju publicira Svjetska banka (Washington D.C.) bila je «Globalna demografska tranzicija» (obrađena u III. poglavlju tog izvještaja), u okviru koje se nalazi odjeljak pod naslovom «Politike koje se odnose na izazove globalnih demografskih promjena». (Prema: »The IMF on Policies Responding to Demographic Change», u časopisu *Population and Development Review* No.4/2004, str. 783-789).

posebnih politika (stambene, kreditne, porezne, politike zaposlenosti itd.) postoje samo pojedinačne i djelomične mjere koje, osim svojih primarnih ciljeva vezanih uz specifične značajke određene posebne politike, mogu posredno imati jače ili slabije djelovanje na porast nataliteta, onda treba imati u vidu da se uopće ne radi o implicitnoj pronatalističkoj politici, stoga njezine učinke na natalitet nije znanstveno opravdano uspoređivati s učincima eksplicitne i implicitne populacijske politike.

Međutim, s aspekta dugoročnog djelovanja na kretanje nataliteta, činjenica je da eksplicitna pronatalistička populacijska politika, kao politika izravno usmjerena samo na porast nataliteta/fertiliteta, ima u svom djelovanju na natalitet, kako pokazuju podatci, nešto povoljniji i stabilniji učinak u odnosu na implicitnu politiku. Pokazuje se naime da su stope nataliteta i fertiliteta prema brojčanoj razini nešto veće, a oscilacije u njihovu kretanju pod utjecajem drugih nedemografskih čimbenika su manje, što govori o većoj stabilnosti učinka mjera eksplicitne politike. O tome zorno svjedoči primjer takve politike u Francuskoj. Činjenica je međutim da su i u Švedskoj, koju obilježava implicitna politika, njezini učinci na razinu i promjene u natalitetu značajni, ali su ipak stope nataliteta i fertiliteta na brojčano nižoj razini, a njihove su promjene pod utjecajem drugih, nedemografskih čimbenika, podložne većim oscilacijama. To je razumljivo s obzirom na činjenicu da pojedine mjere u okviru pojedinih posebnih politika nisu primarno i izravno usmjerene na porast nataliteta nego tek posredno.

Iako se rezultati eksplicitne ili implicitne populacijske politike na brojčanu razinu nataliteta u europskim razvijenim zemljama često ocjenjuju kao «kratkotrajne remisije» i «nestabilni učinci», činjenica je da su oni u zemljama gdje te politike djeluju, dugoročno gledano, povoljniji za razinu i trend kretanja nataliteta. Naime, efikasnost pronatalističke politike u tim zemljama jasno je izražena u činjenici da bi stvarna, zabilježena razina stopa nataliteta i fertiliteta u onim zemljama u kojima je ta politika provedena, bila niža u odnosu na brojčanu razinu koja bi bila zabilježena u odsutnosti pronatalističke, eksplicitne ili implicitne politike. Jer u razvijenim europskim zemljama, gdje je izražena demografska zakonitost posttranzicijske etape razvoja stanovništva iskazana opadajućim i niskim natalitetom, nedostatnim za jednostavnu reprodukciju, uspjeh populacijske politike ogleda se u utjecaju njezinih mjera prvenstveno na usporavanje daljnjeg pada nataliteta, odnosno na njegovu stagnaciju ili određeni porast prema onoj brojčanoj razini koja se zahtijeva za ostvarenje postavljenog cilja, što se najčešće svodi na tzv. stacionarno stanovništvo odnosno na ostvarenje nultog prirodnog prirasta stanovništva.

Imajući na umu dosada prezentne rezultate pronatalističke populacijske politike u razvijenim europskim zemljama, valja na kraju ukazati na još jedan iznimno važan dugoročni rezultat te politike. Naime uslijed porasta nataliteta koji je rezultat te politike, dolazi do relativnog usporavanja porasta udjela staračkog stanovništva (65 i više godina) u ukupnom stanovništvu. To se događa zbog povećanja broja i udjela mladih (0-14 godina), a kasnije i mlađeg dijela radnog kontingenta (15-35 godina) u odnosu na broj i udjel starog stanovništva. Poznato je iz demografske teorije da postoji demografska zakonitost uske korelacije između promjena u kretanju nataliteta i promjena u dobnoj strukturi stanovništva, ali o tome nema dovoljno praktičnih spoznaja. Naime, pad nataliteta koji se dogodio u centralnoj i kasnoj tranzicijskoj podetapi, a nastavio u posttranzicijskoj etapi razvoja stanovništva, jedna je od temeljnih dugoročnih odrednica povećanja broja i udjela staračkog stanovništva. To potvrđuje činjenica intenzivnog starenja ukupnog stanovništva (povećanja broja starog stanovništva) u svim europskim zemljama koje su upravo zbog dugotrajnog opadanja

fertiliteta, uz istodobno povećanje očekivanog trajanja života, doživjele u posljednja tri desetljeća 20. stoljeća jako starenje stanovništva, proces koji će se u sljedećih nekoliko desetljeća, ukoliko ne dođe do obrata u kretanju fertiliteta odnosno do njegovog porasta, nastaviti još intenzivnije. Pronatalistička populacijska politika koja preko djelovanja na porast nataliteta uvjetuje povećanje broja i udjela mladog stanovništva (0-14 godina), *dugoročno* mijenja dobnu strukturu stanovništva u smjeru usporavanja porasta broja sposobnih osoba i smanjenja udjela starog stanovništva, odnosno u smjeru postupnog *uravnoteženja* proporcija između velikih funkcionalnih dobnih skupina (mladi, radnosposobni, stari). Na taj način postojeća koncepcija «ravnoteže stanovništva» koja naglašava važnost *uravnoteženja* odnosa između glavnih funkcionalnih dobnih skupina, dobiva u razvijenim europskim zemljama sve više na aktualnosti. Iako tokovi imigracije iz slabije razvijenih zemalja u ekonomski razvijene zemlje mogu kratkotrajno usporiti relativan porast broja i udjela starog stanovništva, dugoročno usporavanje procesa starenja i ublažavanje njegovih nepovoljnih ekonomskih i socijalnih posljedica, moguće je postići jedino preko porasta nataliteta, a time i porasta broja mladih u ukupnom stanovništvu. Spoznaja o mogućem postignuću uravnoteženih odnosa između udjela mladog i starog stanovništva u ukupnom stanovništvu provođenjem pronatalističke populacijske politike, preduvjet je stvaranja potrebnih demografskih pretpostavki za te uravnotežene odnose, stoga sve više dobiva na značenju i postaje realni poticaj provođenja navedene populacijske politike u razvijenim europskim zemljama.

LITERATURA

1. Alagava, E., *France's One-Parent Families in 1999*, Population No. 4-5, 2002.
2. Bäck-Wiklund, *The Family and the Welfare State: A Route to De-familisation*, u knjizi Liljeström, R., Özdlaga, E. (edited), *Autonomy nad Dependence in the Family*, Swedisch Research Institute, 2002.
3. Berelson, B., *Population Policies in Developed Countries*, McGraw Hill, New York, 1974.
4. Berent, J., *Causes of Fertility Decline in Eastern Europe and Soviet Union*, Population Studies No. 2, 1970.
5. Bourgeois-Pichat, J., *France*, u knjizi Berelson, B., *Population Policies in Developed Countries*, op. cit., 1974.
6. Chesnais, J. C., *The Demographic Transition - Stages, Patterns and Economic Implications*, Claredon Press, London-New York, 1992.
7. Chesnais, J. C., *Fertility, Family and Social Policy in Contemporary Western Europe*, Population and Development Review, No 4, 1996.
8. Council of Europe, *Recent Demographic Developments in Europe and North America*, Strasbourg, 1978, 1992, 1998.
9. Council of Europe, *Recent Demographic Developments in Europe*, Strasbourg 2000, 2001, 2003, 2004.
10. Cousins, C., *Society, Work and Welfare in Europe*, McMillan Press Ltd., New York, 1999.

11. Demeny, P., *Population policy dilemmas in Europe at the dawn of twenty-first century*, Population and Development Review No. 1, 2003.
12. Demeny, P., *Population Policy: A Concise Report, International Encyclopaedia of Population* (Demeny, P. and McNicoll, G. edited), McMillan Reference, New York, 2004.
13. Glass, D., *Population Policy and Movement in Europe*, Second Edition, Augustus M. Kelley, New York, 1967.
14. Hoem, J. M., *Social Policy and Recent Fertility Change in Sweden*, Population and Development Review, No. 4, 1990.
15. Hoffmann-Nowotny, H. J., *Eine Sociologische analyse struktureller und kultureller aspekte einer abnehmenden bevölkerung*, u knjizi *The Effect of Current Demographic Change in Europe on Social Structure*, Third European Population Seminar, Belgrade, 1979.
16. Klinger, A., *Policy Response and Effects, International Union for the Scientific Study of Population*, European Population Conference, Helsinki, 1987.
17. Köhler, H. P., Billary, C. F., Ortega, J. A., *Towards a theory of Lowest-Low Fertility, Working Paper, WP 2001-032*, Max Planck Institute of Demographic Research, Rostock, 2001.
18. Livi-Bacci, M., *The narrow path of population policies*, GENUS, No. 1, 2004.
19. McIntosh, A., *Population Policies in Western Europe (Response to Low Fertility in France, Sweden and West Germany)*, Armonk, New York, 1983.
20. Myrdal, A., *A Program for Family Security in Sweden*, International Labour Review, 1939.
21. Myrdal, A., *Nation and Family*, Cambridge Mass., MIT Press, 1941.
22. Myrdal, A., Klein, V., *Two Women's Roles*, Routledge and Kegan, London, 1968.
23. Prioux, F., *Recent Demographic Developments in France*, Population No. 4-5, 2002; Population No. 2, 2004; Population No. 4, 2005.
24. Sauvy, A., *De Malthus à Mao-Tse-Toung; les problemes de la population dans le monde*, Danoel, Paris, 1958.
25. Sauvy, A., *Reflexions sur la contribution des prestations familiales au progrès social*, Bulletin des caisses d'allocations familiales, Paris, 1958.
26. Sardon, J.-P., *Recent Demographic trends in Developed Countries*, Population No. 2, 2004.
27. Svala, G., *Sweden*, A Publication of Population Council, New York, 1972.
28. UN Economic Commission for Europe, *Sweden*, Standard Country Report, New York - Geneva, 1997.
29. UN Economic Commission for Europe, *France*, Standard Country Report, New York - Geneva, 1998.
30. UN Economic Commission for Europe, *European Population Conference*, Vol. II., Geneva, 1993.

31. UN Department of Economic and Social Affairs, World Fertility Survey 2003, New York, 2004.
32. UN Department of Economic and Social Affairs, World Population Policies 2003, New York, 2004.
33. Wertheimer-Baletić, A., *Demografski razvitak razvijenih zemalja - s primjerom Švedske*, Ekonomska misao br. 3, 1974.
34. Wertheimer-Baletić, A., *Populacijska politika u zemljama s posttranzicijskim obilježjima razvoja stanovništva*, RAD, knjiga 480, Razred za društvene znanosti, HAZU, 2000.
35. Wertheimer-Baletić, A., *Populacijska politika u razvijenim europskim zemljama*, RAD, Razred za društvene znanosti, HAZU, 2005.
36. Wingen, M., *Bevolkerungs bewuste Familienpolitik*, Publikation des Institut für Ethe und Familie, nr. 14, Wien
37. World Bank, *World Economic Outlook*, Washington, D.C., 2004.